

М. О. Геревич

викладач кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРАЦЯХ А. ВОЛОШИНА

Статтю присвячено аналізу особливостей правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина.

Августин Волошин належав до засновників, авторів статутів та активних членів низки об'єднань громадян: як громадських організацій, так і політичних партій. Водночас Августин Волошин відстоював церковну автономію русинів (українців) у межах сучасних регіонів Закарпаття і Східної Словаччини. Також підкреслював, що для газет потрібні політичні права і свободи, котрі важливі не тільки при відстоюванні права професійної діяльності, але й використання рідної мови без обмежень і втручань у сферу її функціонування та правопис.

Августин Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності Ужгородської руської народної ради. Його промови в Ужгороді з нагоди створення «Народного Дому» 7 жовтня 1928 р., на з'їзді руської молоді 7 липня 1929 р., на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. та на Всепросвітянському з'їзді 17 жовтня 1937 р., а також стаття «Всім русинам доброї волі» (1934) містять визначні положення щодо ролі та місця громадських організацій в державі та суспільстві, котрі були засадничими для Августина Волошина як державного і суспільного діяча.

Августин Волошин був не тільки дуже активним учасником переломних суспільних трансформацій в Центральній Європі, не тільки постійно ініціював, розробляв і ухвалював колегіальні політичні та правові рішення кардинального характеру, формулював, відстоював і популяризував оптимальні політико-правові зміни щодо усунення суперечностей та вдосконалення державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття (свого рідного краю), але й системно, послідовно і скрупульозно відстежував усі адміністративно-політичні новації центральної чехословацької влади особисто й публічно в режимі реального часу.

Ключові слова: А. Волошин, політичні та правові погляди, Карпатська Україна, державотворчі процеси, право, українське державотворення.

M. O. Herevych. Features of the legal status and influence on the development of the state and society of public organizations in the works of A. Voloshyn

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the legal status and influence on the development of the state and society of public organizations in the works of A. Voloshyn.

Augustyn Voloshyn was one of the founders, authors of statutes and active members of a number of citizens' associations: both public organizations and political parties. At the same time, Augustyn Voloshyn defended the church autonomy of Ruthenians (Ukrainians) within the modern regions of Transcarpathia and Eastern Slovakia. He also stressed that newspapers need political rights and freedoms, which are important not only in defending the right to professional activity, but also the use of the native language without restrictions and interference in the field of its functioning and spelling.

Augustyn Voloshyn played a leading role in the establishment and operation of the Uzhhorod Russian People's Council. His speeches in Uzhhorod on the occasion of the establishment of the "People's House" on October 7, 1928, at the Congress of Russian Youth on July 7, 1929, at the first regional women's congress on May 28, 1934 and at the All-Enlightenment Congress on October 17, 1937 As well as the article "To All Ruthenians of Good Will" (1934) contain outstanding provisions on the role and place of public organizations in the state and society, which were fundamental for Augustyn Voloshyn as a statesman and public figure.

Augustyn Voloshyn was not only a very active participant in the crucial social transformations in Central Europe, not only constantly initiated, developed and adopted collegial political and legal decisions of a cardinal nature, formulated, defended and promoted optimal political and legal changes to eliminate contradictions and improve state law interwar Transcarpathia (his native land), but also systematically, consistently and scrupulously monitored all administrative and political innovations of the central Czechoslovak government personally and publicly in real time.

Key words: A. Voloshyn, political and legal views, Carpathian Ukraine, state-building processes, law, Ukrainian state-building.

Постановка проблеми. Існують різні підходи в зарубіжній та вітчизняній юридичній науці до класифікації об'єднань громадян та визначення їхнього правового статусу. Це зумовлено національними правовими традиціями, сукупність прав, обов'язків, гарантій, обмежень і відповідальності, які реалізуються у правовідносинах, що виникають під час взаємодії об'єднань громадян із державними органами, органами місцевого самоврядування тощо [7; с. 8].

А. Волошин як видатний активний громадський, політичний діяч, священник, вчений, мислитель і педагог був не тільки дуже активним учасником переломних суспільних трансформацій в Центральній Європі,

не тільки постійно ініціював, розробляв, ухвалював і впроваджував колегіальні політичні та правові рішення кардинального характеру, формулював, відстоював і популяризував оптимальні політико-правові зміни щодо усунення суперечностей та вдосконалення державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття, але й системно, послідовно і скрупульозно відстежував усі адміністративно-політичні новачки центральної чехословацької влади особисто й публічно в режимі реального часу. Саме тому видається актуальним розглянути і його погляди на особливості правового статусу громадських організацій першої половини ХХ століття.

Мета статті: охарактеризувати сутність, особливості, оригінальність суджень і підходів А. Волошина щодо правового статусу громадських організацій та їхнього впливу на розвиток держави і суспільства.

Стан дослідження. Серед авторів важливих наукових і науково-популярних праць, в яких частково або дещо глибше аналізуються політичні та правові погляди А. Волошина, його суспільна діяльність і внесок в українське державотворення, слід виділити таких дослідників і популяризаторів минулого, як В. Бірчак, М. Бращайко, В. Гренджа-Донський, А. Штефан, П. Кукурудза, А. Кущинський, В. Лар, П. Стерчо, С. Яковенко, Д. Бандусяк, О. Мишанич, П. Чучка, Т. Беднаржова, Ю. Балега, В. Худанич, О. Довганич, О. Хланта, В. Бедь, В. Туряниця, М. Зимомря, І. Чаварга, В. Задорожний, О. Богів, М. Токар, С. Віднянський, М. Вегеш, М. Кляп, В. Тарасюк, Д. Бендас, І. Дацків, Л. Ньорба, Т. Сабашош, Н. Грибенюк, П. Федака, С. Федака, В. Габор, Р. Офіцинський, С. Бобела, А. Машкаринець-Бутко та ін. Тим часом залишаються малодослідженими і маловідомими погляди А. Волошина щодо правового статусу об'єднань громадян Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Головні положення про роль громадських організацій в державі та суспільстві відображені в промовах А. Волошина в Ужгороді з нагоди створення «Народного Дому» 7 жовтня 1928 р., на з'їзді руської молоді 7 липня 1929 р., на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. та на Всепросвітянському з'їзді 17 жовтня 1937 р., а також у газетній статті «Всім русинам доброї волі» (1934). Він відзначив, що Товариство «Просвіта», яке розвивало національну свідомість, появилось в краї лише після його входження до складу Чехословаччини. На думку А. Волошина, в молодіжному середовищі тоді потрібно було активно протидіяти радянській комуністичній пропаганді. Так само він приділив значну увагу утвердженню в регіоні гендерної рівності.

Восени 1918 р. Августин Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності громадської ініціативи, що широко відома під назвою Ужгородська руська народна рада. Це об'єднання громадян в Ужгороді виникло під впливом проголошення «пунктів Вільсона», тобто декларації президента США Вудро Вільсона про самовизначення націй, котрі входили до переможених у Першій світовій війні держав. В умовах розпаду монархії Габсбургів, як зазначав А. Волошин, зростало переконання, що «русини під і за Карпатами спільними силами створять свою країну».

Враховуючи сувору австро-угорську цензуру щодо зарубіжних газет і листів, група соратників Августина Волошина вирішила відправити до столиці держави Відня Августина Штефана в вересні 1918 р. для узгодження спільної політичної позиції з українськими послами (депутатами) австрійського парламенту. Однак, за словами А. Волошина, «наші галицькі браття» тоді не могли спрогнозувати розвитку подій щодо майбутнього Австро-Угорщини та її народів [5, с. 1].

Тим часом в Угорщині розгорнувся демократичний рух, новий уряд графа Карольї 13 листопада 1918 р. оголосив, що приймає програму (декларацію) президента США В. Вільсона. На цій основі почали організовуватися народні ради в рамках Угорщини, що відокремилися від Австрії.

На той момент «русини Підкарпаття» мали лише єдину національно-культурну інституцію – акціонерне товариство «Унію». Його дирекція 5 жовтня 1918 р. скликала першу нараду, на якій вирішили за кілька днів, 9 жовтня, провести публічне зібрання для обрання руської народної ради.

Це зібрання відбулося в Ужгородській учительській семінарії. Було ухвалено програму, обрано «Раду угро-руського народу» складі 30 осіб, а головою – Симеона Сабова. У програмі містилася ключова вимога для руських (українців) регіону всіх, які «нова демократична Угорщина» надасть неугорським народам [5, с. 2]. Внаслідок переговорів з угорським урядом Центральна угорська рада в Будапешті визнала право русинів на автономію.

Наприкінці грудня 1918 р. депутація «Ради угро-руського народу» в Будапешті вимагала від уряду графа Карольї визнання крайової автономії на Паризькій мирній конференції. Однак угорський уряд відмовився від цього, мотивуючи відсутністю контактів з країнами Антанти. Тому 1 січня 1919 р. зазначена депутація відвідала Мілана Годжу, посла Чехословацької Республіки в Будапешті, й попросила, щоби край (Підкарпатську Русь) зайняло чехословацьке військо. Це військо ввійшло в Ужгород 12 січня 1919 р. Наприкінці того ж місяця Ужгородську руську народну раду два представники чехословацького президента Томаша Масарика – капітани Пісецький та Вака поінформували про зовнішньополітичні заходи президента Чехословаччини в інтересах русинів Підкарпаття, показали протоколи рішень Ради американських русинів, які провели народне голосування (плебісцит). 75 % учасників цього плебісциту висловились за те, що підкарпатські русини повинні приєднатися до Чехословацької Республіки.

Ужгородська руська народна рада схвально сприйняла рішення американських русинів. У спеціальному меморандумі до президента Т. Масарика ця рада зазначила, що схвалює приєднання краю до Чехословацької Республіки за умови «національної культурної та господарської автономії» [5, с. 1].

У березні 1919 р. Ужгородську руську народну раду представники американських русинів Григорій Жаткович та Юлій Гардош поінформували про переговори з президентами США Вудро Вільсоном і Чехословаччини Томашем Масариком, а також про рішення «Союзу середньо-європейських звільнених народів».

Паризька мирна конференція 17 березня 1919 р. розглянула питання Підкарпатської Русі, а її «комісія 11-х» прийняла проєкт американських русинів. Тому Ужгородська руська народна рада на 8 травня 1919 р. скликала загальні збори всіх руських народних рад – Любовнянської (потім Пряшівської), Ужгородської, Хустської. Представники трьох рад схвалили програму американських русинів, обрали Центральну руську народну раду в складі 30 осіб і вислати представницьку делегацію (100 осіб) до Праги для урочистої заяви про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки.

20 травня 1919 р. ця сточленна делегація представила рішення загальних зборів усіх руських рад у Празі та передала президенту Т. Масарику. На урочистостях тоді виступили А. Бескид, Г. Жаткович та А. Волошин.

У протоколах і меморандумі зазначалися умови приєднання Підкарпатської Русі на основі цілісності «руської території» та автономії. Однак реалізувати ці плани відразу завадила «війна проти мадярських большевиків» (комуністичний переворот в Угорщині навесні-влітку 1919 р.), а потім міжусобиця, викликана в краї москвофілами проти греко-католицької церкви, народного мови, місцевої інтелігенції.

Важливі аспекти діяльності громадських організації відображені в промові Августина Волошина на Всепросвітянському з'їзді в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. [4, с. 69]. Він вважав, що першу громадську організацію русинів (українців) у цьому регіоні (на Закарпатті та Пряшівщині) заснував Олександр Духнович у 1850 р. в Пряшеві. Це «Товариство для видавання книжок для народу», що за перші два роки своєї діяльності видало 9 книжок. Оскільки повноважні державні органи не затвердили його статут, то це товариство припинило свою діяльність.

У 1864 р. греко-католицькі єпископи Йосиф Гаганець (Пряшів) і Василь Попович (Ужгород) заснували наступну громадську організацію – «Літературне общество святого Василя Великого», до якого вступило 500 членів. Правління цього товариства дотримувалося русофільської орієнтації. Після 1870 р. воно виявляло свою діяльність лише видаванням щорічних календарів, а місцеві письменники дописували до газет «Зоря», «Слово», «Бесіда», що видавались у Львові.

На переконання А. Волошина, на Закарпатті «великоруський напрям в літературі скінчився повним фіяском», оскільки місцеві мешканці не розуміли російської мови і не читали нею видань і творів. До того ж, на Закарпатті станом на 1900 р. серед русинів було 86 % неписьменних, а місцева інтелігенція переважно читала угорською.

Мукачівський греко-католицький єпископ Юлій Фірцак у 1897 р. поновив діяльність «Общество святого Василя Великого» і спрямував з русофільського в народовецьке русло. Його органом стала нова газета «Наука», яку від 1902 р. редагував А. Волошин. Її постійним передплатником був й відомий в регіоні політичний діяч Адольф Добрянський, котрий бажав редакторові щороку повного успіху.

Як відомо, в 1900 р. ця громадська організація трансформувалася в торговельне товариство «Унія». Водночас русини в Галичині розвивали національно-культурне товариство «Просвіта», а румуни в межах Австро-Угорщини – подібне під назвою «Астра». Однак на Закарпатті, що тоді в складі Австро-Угорщини відносилось до земель угорської корони (Транслейтанії) заснувати таке товариство було неможливо, оскільки не було ухвалено відповідний закон.

Августин Волошин по-особливому відзначив той факт, що Товариство «Просвіта», яке видавало популярні книжки для народу і розвивало національну свідомість, появилось в краї (Підкарпатській Русі) лише після його входження до складу Чехословаччини [4, с. 68].

Перша нарада з утворення «Просвіти» пройшла з ініціативи А. Волошина в його кабінеті (канцелярії) як директора Ужгородської греко-католицької семінарії. У ній взяли участь Юлій Брацайко, Яцко Остапчук, Микола Долинай, Стефан Фенцик та інші. Була підготовлена відозва про скликання загальних установчих зборів на 29 квітня 1920 р.

Однак тоді збори зірвали галицькі русофіли. У приміщенні жупанату, де мали відбутися збори, близько двох десятків осіб на підпитку не дали головуючому Юлію Брацайку розпочати, вчинивши хуліганські дії: кричали, свистали, ламали крісла. Тому комендант чехословацького військового гарнізону Ужгорода припинив засідання.

Однак 9 травня 1920 р. відбулися нові установчі збори, котрі заснували «Просвіту». Перші її були осередки (читальні) виникли в багатьох тодішніх селах краю, зокрема в Перечині, Лалові, Руській Мокрій, Косівській Полянні. Станом на 1923 р. діяло 4 філії та 80 читалень «Просвіти», а в цю організацію вступило понад 4 тис. членів.

Августин Волошин підкреслив щорічний ріст числа первинних осередків «Просвіти» [4, с. 70]. Причому земський президент Підкарпатської Русі Антонін Розсипал констатував здобутки й переваги українського культурного напрямку в краї: театральні вистави відбуваються народною мовою, зростає мережа хорових колективів, які виконують українські пісні. Тим часом російськомовні книжки лежали ніким незабезпеченими на полицях бібліотек читалень «Общества имени Александра Духновича».

За даними А. Волошина, в 1930 р. «Просвіта» в Підкарпатській Русі налічувала 5 філій, 171 читальню, майже 10,6 тис. членів, а в 1935 р. – 10 філій, 235 читалень, 16,5 тис. членів. При читальнях діяли 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивних гуртків, 12 оркестрів, а загальний книжковий фонд складав 32 тис. прим., зокрема в «бібліотеці централі» (головній бібліотеці в Ужгороді) – 7 тис. прим.

Загальна вартість майна читалень «Просвіти» досягла майже 321 тис. чехословацьких крон. Станом на 1935 р. «Просвіти» збудувала 6 своїх Народних домів: центральний в Ужгороді, 5 у селах. Товариство видало 150 назв книжок тиражем понад 450 тис. прим. Крім того, вийшли щорічні календарі «Просвіти» загальним тиражем 50 тис. прим., а популярний дитячий журнал «Пчілка» – 300 тис. прим. Вартість усіх видань «Просвіти» склала понад 2 млн крон.

Як зауважив Августин Волошин у промові з нагоди створення «Народного Дому» в Ужгороді 7 жовтня 1928 р., підсумовуючи десятиліття «свобідного народного життя, десять літ життя в демократичній слов'янській державі», реальні умови для розвитку громадських організацій настали лише після Першої світової війни, коли Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини [6, с. 2].

Вагомим факт у тому стала відкриття нової головної будівлі «Просвіти» в Ужгороді – Народного дому, зведеного за фінансової допомоги «своєї слов'янської республіки» (Чехословаччини). Саме Чехословацькій державі А. Волошин завдячував досягнення просвітянських читалень, народних хорів, театру, гуртків, книговидавничої справи. Недаремно свій публічний виступ він завершив словами: «Поклонімся всі перед прапором нашої десятирічної республіки, котра є нашою отчизною, і кликнім три раз республіці Чехословацькій і її президентові: Слава, слава, слава!» [6, с. 2].

У газетній статті «Всім русинам доброї волі» (1934) Августин Волошин прозвітував про свою службу поїздки разом із Юлієм Брацайком, головою товариства «Просвіти», до Праги, столиці держави. На початку жовтня 1934 р. А. Волошин та Ю. Брацайко в міністерстві фінансів Чехословаччини вирішували питання про отримання державної позики на статутну діяльність «Просвіти». Там же тоді ж з подібним проханням перебували представники «Общества имени Александра Духновича» сенатор Е. Бачинський, посол (депутат) В. Щерецький, секретар товариства С. Фенцик.

Відповідальних працівників міністерства зацікавили відмінності між обома культурними товариствами, оскільки обидві делегації розмовляли однаковою народною мовою. А. Волошин пояснив, що «Общество имени Александра Духновича» називає себе «руським» (російським), друкує свої видання російською, а «Просвіта» є народною, а конкретніше – українською. У краї Підкарпатська Русь побутують говори малоруської (української) мови, а російську розуміють лише ті, хто під час Першої світової війни перебував у полоні в Росії. При цьому правильно російською розмовляли лише емігранти-русофіли: з Росії, Галичини, Буковини [2].

Як підкреслив А. Волошин, «Просвіта» ніколи не була противником російської мови, яку вивчали тоді в середніх школах краю як обов'язковий предмет у старших класах. Він окремо наголосив, що ненависть між двома культурними напрямками була штучно роздута. А. Волошин вважав, що у школах непотрібно навчати учнів мовою, якою розмовляють «в краях на тисячі кілометрів далеко лежачих». Крім рідної, у молодших і середніх класах потрібно вивчати державну (чеську), а в старших класах середньої школи – можна й російську мову і літературу.

Як депутат чехословацького парламенту, Августин Волошин 7 липня 1929 р. виступив на з'їзді руської молоді в Ужгороді. Якраз він повернувся додому з Праги, де на державне свято на честь Святого Вацлава відбулася тріумфальна маніфестація чехословацької молодіжної патріотичної католицької організації «Орел».

Крім молодіжного руху, Августин Волошин приділив значну увагу утвердженню в регіоні гендерної рівності. На цьому він акцентував у своїй промові на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. в Ужгороді, використавши образ героїчної жінки, яка врятувала свою родину і все село.

Розвиток жіночого руху в краї Августин Волошин бачив через призму п'яти ключових взаємопов'язаних проблем: 1) соціальні відносини примусили жінку самостійно працювати поза родиною, перебравши частину раніше чисто чоловічих занять; 2) жіноча емансипація перейшла край, коли жінки почали вимагати повного зрівняння в правах із чоловіками; 3) жінка-краянки повинні завадити поділу краю за релігійними, мовними, соціальними ознаками, особливо «агентами чужих інтересів, які поширювали «дух безкультурної дикості більшовизму і зв'язаної з ним безбожності», а також ненависть проти Чехословацької держави, що утверджувала в краї демократичні права і свободи; 4) на часі відстоювання всіма суспільно активним громадянами повноцінного вжитку рідної української мови в школах і владних установах, соціальних реформи заради зростання рівня життя та добробуту; 5) посилення впливу жінок на громадянську думку з метою подолання виявів асоціальної поведінки населення: п'янства, лихварства, аморальності, розлучень [3, с. 1].

Саме під таким кутом зору А. Волошин бачив особливу важливість жіночих громадських організацій на Закарпатті.

Промовисті положення щодо ролі та місця громадських організацій в державі та суспільстві, котрі були засадничими для Августина Волошина як державного і суспільного діяча, ввійшли у колективний «Маніфест до українського народу Підкарпаття» від 1 жовтня 1937 р. [1, с. 375].

Найперше відзначалося, що найбільшою громадською організацією міжвоєнного Закарпаття було Товариство «Просвіта». Це об'єднання громадян згуртувало селян, робітників, інтелігентів, які перетворили

земляків у «свідомий культурний український народ» на противагу колишнім мадяризаторам, денаціоналізаторам і москвофілам, які в 1923 р. організували своє товариство і вели деструктивну діяльність. Наголошувалося на добровільному приєднанні Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки, підкреслювалося, що мешканці краю є «вірними громадянами демократичної держави», але мовно і культурно є частиною українського народу. Тому навчання в школах Підкарпатської Русі повинно проводитися рідною українською мовою.

Сам же маніфест підписали загалом представники 24-х громадських організацій, політичних партій, періодичних видань. Августин Волошин підписав маніфест двічі – від імені Ужгородської руської народної ради і від Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. Він взяв активну участь у підготовці цього з'їзду і відповідно – в підготовці тексту маніфесту.

Висновки. Августин Волошин належав до засновників, авторів статутів та активних членів низки об'єднань громадян: як громадських організацій, так і політичних партій. Водночас Августин Волошин відстоював церковну автономію русинів (українців) у межах сучасних регіонів Закарпаття і Східної Словаччини. Також підкреслював, що для газет потрібні політичні права і свободи, котрі важливі не тільки при відстоюванні права професійної діяльності, але й використання рідної мови без обмежень і втручань у сферу її функціонування та правопис.

Августин Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності Ужгородської руської народної ради. Його промови в Ужгороді з нагоди створення «Народного Дому» 7 жовтня 1928 р., на з'їзді руської молоді 7 липня 1929 р., на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. та на Всепросвітянському з'їзді 17 жовтня 1937 р., а також стаття «Всім русинам доброї волі» (1934) містять визначні положення щодо ролі та місця громадських організацій в державі та суспільстві, котрі були засадничими для Августина Волошина як державного і суспільного діяча.

Отже, у даній статті проаналізовано особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина.

Список використаних джерел:

1. Волошин А. Вибрані твори. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 375.
2. Волошин А. Всім русинам доброї волі // Свобода. 1934. 25 жовтня.
3. Волошин А. Жіноче питання. З промови на першій жіночій конгресі дня 28.V.1934 в Ужгороді // Свобода. 1934. 31 травня. С. 1.
4. Волошин А. Заснування й розвиток Т-ва «Просвіта» // Календар «Просвіта» на рік 1938. Ужгород, 1938. С. 67-72.
5. [Волошин А.]. Перша Ужгородська Руська Народна Рада // Русинь. 1923. Ч. 69. С. 1-2; Ч. 70. С. 1.
6. Волошин А. Промова з нагоди створення «Народного Дому» в Ужгороді, дня 7.X.1928 // Свобода. 1928. 11 жовтня. С. 2.
7. Журенок Т. Правовий статус та види громадських об'єднань // *Форум права*. 2012. № 4. С. 356-361.
8. Цьвок М. Адміністративно-правовий статус недержавних громадських організацій в Україні // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 346-353.